

'Belg door inborst, door neiging en door zeden' Keizer Karel in de negentiende eeuw¹

door

Tom VERSCHAFFEL

'Wij kennen geene historische figuur, wiens handel en wandel spreken van zulk een ondoorgrondbaar karakter, zulke dooreenmenging van goed en kwaad, van laag en verheven, als die van keizer Karel.' Zo begon Willem Rogghé in 1885 een artikel over, wat hij noemde, 'het intellectueel leven van keizer Karel'. In dat artikel besprak Rogghé de vorst als beoefenaar van letteren en kunsten, in het bijzonder ook als 'hartstochtelijk liefhebber van muziek', en hij kwam daarbij – niet geheel terecht, zo blijkt uit de recente, op dit punt sterk relativerende literatuur² – tot een uitgesproken positieve inschatting daarvan. Het plaatste de auteur voor

1. Over Karel V als nationale figuur in het negentiende-eeuwse België, zie reeds T. Verschaffel, 'De nationale faam van keizer Karel', in *Ons Erfdeel*, 42 (1999), p. 642-653; in tegenstelling tot in dat artikel, dat in sterke mate op de negentiende-eeuwse geschiedschrijving was gebaseerd, ga ik hier vooral uit van (Nederlandstalige) literaire teksten, voornamelijk gedichten, en van andere bijdragen uit letterkundige en algemene tijdschriften. Voorts maak ik dankbaar gebruik van het materiaal dat is verzameld voor de tentoonstelling *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw* (Museum voor Schone Kunsten Gent, 1999-2000) en van de bijdragen die zijn verschenen in het bijhorende boek: R. Hoozee, J. Tollebeek en T. Verschaffel (red.), *Mise-en-scène. Keizer Karel en de verbeelding van de negentiende eeuw*, Antwerpen en Gent, 1999 [hierna *Mise-en-scène*]. Over de visuele verbeelding van Karel V in de negentiende eeuw, zie verder ook *La época de Carlos V y Felipe II en la pintura de historia del siglo XIX*, Valladolid, 1999. Over Karel V als personage in de literatuur, zie F. Heymans, 'Keizer Karel in de literatuur', in J. Decavele (red.), *Keizer tussen stropdragers. Karel V 1500-1558*, Leuven, 1990, p. 195-224. Over de 'beeldvorming' van Karel V meer in het algemeen, zie P. Burke, 'Karel (her)bekeken', in H. Soly (red.), *Karel V, 1500-1558. De keizer en zijn tijd*, Antwerpen, 1999, p. 393-475. Het is niet nodig en ook niet mogelijk hier een overzicht te geven van de zeer uitgebreide historische literatuur met betrekking tot Karel V zelf. Ik verwijs hier slechts naar de recente verzamelwerken en overzichten die in het kader van of naar aanleiding van het Keizer-Karel-jaar 2000 zijn verschenen: H. Soly en J. van de Wiele (red.), *Carolus. Keizer Karel V 1500-1558*, Gent, 1999; H. Soly (red.), *Karel V, 1500-1558. De keizer en zijn tijd*, Antwerpen, 1999; en W. Blockmans, *Keizer Karel V, 1500-1558. De utopie van het keizerschap*, Leuven, 2000.

2. Fernando Checa Cremades wijst erop dat Karel V zich, anders dan zijn zoon Filips II of zijn Franse collega Frans I, 'nooit rechtstreeks met het kunstmecenaat heeft ingelaten', en dat men anderzijds heeft getracht, na Karels dood, 'het beeld ingang te doen vinden van de wijze en ontwikkelde vorst die zich opwierp als beschermer van de letteren. Het gaat hier duidelijk om een retorische topos.' Zie F. Checa Cremades, 'Kunst en macht', in Soly en Van de Wiele (red.), *Carolus*, p. 89.

een raadsel, een 'psychologisch raadsel' noemde hij het zelf, en hij besloot met de vraag 'of er niet iets verrassend, onbegrijpelijk in ligt, dat een keizer Karel, zoo groot door zijne reusachtige staats- en krijgsbedrijven, gedurende zijne gansche regeering zoo rusteloos, zoo somber en wreedaardig werkzaam ter bestrijding van de "ketterij" en ter uitroeiing van de "kettters" nog tijd kon vinden voor zooveel liefhebberijen, kon vatbaar zijn voor de edele en zachte gewaarwordingen, die de beoefening en bescherming der kunsten medebrengen.' In elk geval, zo benadrukte Rogghé, deed het hem geen plezier zo positief over Karel V te schrijven: 'Bekennen wij het ronduit, wij hadden veel tegenzin te overwinnen, eer wij er konden toe besluiten dat goede in hem te bespreken.'³

Een paar decennia eerder, in 1852, had Frans de Hert een artikel in *Het Taelverbond* als volgt geopend: 'Keizer Karels regeering, is eene dergene welke het meest verschillend zyn beoordeeld geworden. Zyne vyanden schilderen hem af als een hatelyken en doortraptten vorst. Zyne tegenstrevers zyn tweederlei, namelyk: staetkundige en godsdienstige.' Het ging om Frans en Fransgezinden enerzijds, en om protestanten anderzijds. In het geval van De Hert was het in elk geval niét met tegenzin dat hij de keizer in verdediging nam. Hij benadrukte de voorliefde van de keizer voor de Nederlanden en somde zijn vele weldaden op. De conclusie kon niet anders dan gunstig zijn: 'Het stoffelyke welzyn onzer landen is nooit hooger gestegen dan onder Karels beheer, en schoon onze vryheden eenigszins onder hem geleden hebben, en dat zyn voorbeeld van min of meer willekeurig beheer eenen naadeligen invloed gehad heeft in de volgende regering, is dit in zyne handen toch min schadelijk geweest voor ons land, waarvan hy de grootheid en bloei het meest bedoelde en met voor zich zelve te werken, werkte hy voor het vaderland.'⁴ De auteurs die De Hert diende te weerleggen, waren *buitenlandse* historici, en het was namens de (onverdeelde) natie dat de auteur de verdediging opnam.

3. W. Rogghé, 'Het intellectuëel leven van keizer Karel', in *Nederlandsch Museum*, 2de reeks, 2 (1885), p.301-344 (citaten p. 301, 304 en 343-344).

4. F. de Hert, 'Keizer Karel in de Nederlanden', in *Het Taelverbond*, 7 (1851-1852), p.165-180 (citaten p. 165 en 180).

EEN ILLUUSTERE BELG

In het België van na de onafhankelijkheid werd Karel V beschouwd, en ook geëerd, als een nationale figuur. De jonge natie staat streefde ernaar zijn eigen bestaan te legitimeren en moest daarvoor een beroep doen op het verleden. Het was het nationale verleden dat 'bewees' dat de natie bestond en dat haar identiteit reveleerde, een identiteit die 'eeuwig' was en op haar beurt het bestaansrecht van de natie (en meteen ook van de staat die eraan 'beantwoordde') garandeerde. Wie vroeger had geleefd behoorde tot dezelfde natie als zijn negentiende-eeuwse 'landgenoot'. Allen waren zij 'Belgen'. De zelfverheerlijking van de jonge natie nam de vorm aan van de cultus van de meest illustere van haar leden, van haar helden. In de historische cultuur werd de nadruk gelegd op datgene (en op diegenen) waarop de natie meende trots te mogen zijn, onder meer op de bijdragen van 'landgenoten' aan de universele geschiedenis en beschaving. De figuur van Karel V paste in het geheel. Hij regeerde over een ongemeen groot rijk, was een van de machtigste, zo niet dé machtigste, vorst van zijn tijd – en hij was een Belg. Hij was immers in België geboren. De geboorteplaats was cruciaal: zij bepaalde of iemand als lid van de Belgische natie kon worden gerecupereerd. Desnoods diende het land het geboorterecht van zijn helden te bekampen. Bekend zijn de discussies die zijn gevoerd over de geboorteplaats van Godfried van Bouillon: was het Baisy, in de buurt van Genappe bij Namen, of Boulogne-sur-Mer; met andere woorden, was hij Belg of Fransman?⁵ Met betrekking tot keizer Karel diende een dergelijke discussie in elk geval niet te worden gevoerd.⁶

Karel V was een Belg die op het wereldtoneel een grote rol heeft gespeeld – misschien de machtigste Belg ooit. Hij werd dan ook beschouwd als een onderdeel, en dus meteen ook als een hoofdfiguur, van de nationale geschiedenis zoals die in het midden-negentiende-eeuwse België werd geschreven. Een van de

5. Zie hierover, en over de nationale cultus van Godfried van Bouillon, o.m. G. Waeger, *Gottfried von Bouillon in der Historiographie*, Zürich, 1969; G. Despy, 'Godefroid de Bouillon: mythes et réalités', in *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques de l'Académie Royale de Belgique* 5de reeks, 71 (1985), p. 249-275; I. Wanson, 'Godfried van Bouillon', in A. Morelli (red.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, 1996, p. 47-53; J. Ogonovszky-Steffens, 'L'incarnation d'un rêve de nation belge vue à travers la peinture d'histoire. Godefroid de Bouillon, un soldat garant de l'indépendance belge', in *Le temps des croisades*, Brussel, 1996, p. 161-172.

6. Dat hij niet in Gent, maar in Eeklo zou zijn geboren – een hypothese die in 2000 weer de kop opstak, maar in feite een oud verhaal is – verandert in elk geval niets aan zijn 'nationaliteit'.

voornaamste vertegenwoordigers van deze nationale geschiedenis was de zeer productieve Théodore Juste, auteur van een *Histoire de Belgique*, waarvan in de jaren 1840 en 1850 vier (steeds uitgebreider) edities zijn verschenen. De eerste uitgave van dit werk, met gravures verlucht, heeft een frontispice die in één beeld de hele Belgische geschiedenis samenvat en als een 'programma' van de historische cultuur van het jonge België kan worden beschouwd.⁷ De gravure, een ontwerp van Kreins uitgevoerd door W. Brown, toont de vrouwelijke personificatie van het land met, aan haar voeten, een leeuw. Onder de wolk waarop zij zijn voorgesteld vliegen putti met een plaat waarop 'Histoire de Belgique par T. Juste 1842' geschreven (gebeiteld) is. Rond deze titel krinkelt een lint, waaraan twaalf stenen medaillons bevestigd zijn, met de vermelding van de twaalf 'belangrijkste' momenten of episodes van de nationale geschiedenis: de eerste stenen plaat, oud en verweerd, maakt melding van de 'bataille de Presle', de slag waarin de Oude Belgen zich heroïsch verweerden tegen de Romeinen; de laatste platen (de elfde en de twaalfde), gaaf en nieuw, verwijzen naar de Septemberdagen van 1830 (de Belgische Revolutie) en naar de Eedaflegging van de eerste Belgische koning, Leopold I, op 21 juli 1831. Daartussen bevinden zich de andere 'hoofdmomenten' van de Belgische geschiedenis, die een dubbele lijn volgen en op die manier constitutief zijn voor wat als de (twee) hoofdlijnen van deze geschiedenis werd beschouwd.

Enerzijds zijn er de opeenvolgende 'vreemde overheersingen' en met name – en het zijn deze die worden gememoreerd – de glorieuze momenten van succesvol, of toch in elk geval heldhaftig, verzet daartegen: op de strijd van de Oude Belgen tegen de Romeinen volgen onder meer de 'Gemeenten van Vlaanderen' en natuurlijk de Guldensporenslag, beide verwijzend naar de weerstand van het graafschap Vlaanderen tegen de Franse koning in de veertiende eeuw; het Eedverbond der Edelen, het begin van de zestiende-eeuwse Opstand van de Nederlanden tegen Spanje; en de Brabantse Omwenteling tegen het Oostenrijks bestuur en Jozef II. Maar deze momenten van strijd en vrijheidsdrift werden, zo luidde de 'dramatische conceptie' van het nationale verhaal, afgewisseld met momenten van rust en welvaart, toe te schrijven

7. Th. Juste, *Histoire de Belgique*, Brussel z.j., frontispice. Zie reeds T. Verschaffel, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, 1987, p. 179-180; alsook J. Tollebeek, 'Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', in Idem, *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België*, Amsterdam, 1994, p. 57-74.

aan 'goed' en prachtvol vorstelijk bestuur. Zoals de momenten van vrijheidsstrijd een voorafspiegeling vormen van de Belgische Revolutie van 1830, zo vormt onder meer het bestuur van de aartshertogen Albrecht en Isabella, in de eerste helft van de zeventiende eeuw, een voorafspiegeling van het – op de laatste plaat genoemde – bestuur van de 'huidige' Belgische vorst. De dubbele traditie beantwoordt aan wat reeds in de achttiende eeuw, toen de 'nationale' Belgische geschiedenis voor het eerst vorm kreeg, werd beschouwd als de twee hoofdkenmerken van de Belgische identiteit, en meteen als de richtinggevende principes van de Belgische geschiedenis: de vrijheidsliefde en de trouw aan de vorst.⁸

In dit compendium van de 'Belgische geschiedenis' neemt 'Charles-Quint', als een personificatie van de tweede krachtlijn, een cruciale plaats in. Het stenen medaillon waarop zijn naam prijkt is het zevende, grafisch voorgesteld als het middelste – in een rechte lijn onder de Belgische maagd en de 'histoire de Belgique'. Justes *Histoire de Belgique, illustrée par l'élite des artistes belges*, is verschenen als eerste volume in de prestigieuze, semi-officiële reeks van de Brusselse uitgever Alexandre Jamar, *Panthéon national*. Als volumes twee tot vier van diezelfde reeks verscheen enkele jaren later, in 1844, ook het al even rijkelijk geïllustreerde *Les Belges illustres*, waarin andermaal het 'glorie-rijke' Belgische verleden werd samengebracht, dit keer niet als een verhalende geschiedenis, maar als een verzameling uitgebreide levensschetsen.⁹ In de drie delen van dit werk worden de helden thematisch gegroepeerd: het eerste deel bevat de vorsten en veldheren; het tweede de kunstenaars; het derde de geleerden, wetenschappers en schrijvers; daarbinnen worden de behandelde personages niét chronologisch geordend. Het eerste deel opent met het artikel gewijd aan Karel V: hij voert aldus de lange rij Belgische helden aan. Op die manier schijnt hij ook hier te verschijnen als dé hoofdfiguur van de nationale geschiedenis, als de grootste van alle grote Belgen. Dit was evenzeer het geval in het meest indrukwekkende van de geschilderde pantheons van het romantische België: *La Belgique couronnant ses enfants illustres*,

8. Zie bijvoorbeeld Jan Des Roches, *Histoire ancienne des Pays-Bas autrichiens. Contenant des recherches sur la Belgique avant l'invasion des Romains, et la conquête qu'ils en ont faite avant J.C.*, Antwerpen, 1787. Zie hierover, en over de vrijheidsliefde en de trouw aan de vorst als karaktereigenschappen van de Belgen en als principes van hun geschiedenis (in de geschiedschrijving van de achttiende eeuw) T. Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1715-1794*, Hilversum, 1998, vnl. p. 295-301.

9. *Les Belges illustres*, 3 delen, Brussel, 1844-1845. De reeks werd volgemaakt met een tweedelige *La Belgique monumentale, artistique et pittoresque*, Brussel, 1844.

een 'colossale et froide machine' (Lemonnier)¹⁰, die de in Parijs werkende Belgische kunstenaar Henri Decaisne in 1839 voltooide, nadat hij het werk had aangekondigd op een banket in 1833, waar ook Charles Rogier aanwezig was.¹¹ 'Alle' Belgische helden worden er, in een groepsportret, verzameld rond de Belgische maagd, die hen de lauwerkrans boven het hoofd houdt; keizer Karel staat op de hoogste trede; het dichtst van allen bij de personificatie van de natie zelf. Zijn belang in de geschiedenis, zijn grootheid en roem, zoals ook die van Godfried van Bouillon, straalden op de natie af.

De drie hoofdfiguren van de hele middeleeuwen, zo benadrukte Jules de Saint-Genois in het genoemde *Les Belges illustres*, behoorden België toe: Karel de Grote, 'né, selon une foule de probabilités, à Jupille, au pays de Liège', Godfried van Bouillon – 'on sait qu'il vit le jour au village de Baisy, en Brabant, qu'il dirigea la première croisade, et qu'il mourut roi de la ville sainte' – en dan natuurlijk Karel V, 'qui ferme les portes du moyen âge féodal pour ouvrir celles du moyen âge monarchique'.¹² Karel V had de middeleeuwen bekroond, en was tegelijk de eerste 'moderne' vorst. Hij was een sleutelfiguur van de universele geschiedenis – én hij was een Belg.

EEN PERSOONLIJK VERHAAL

Maar de figuur van Karel kwam beslist niet alleen voor in het semi-officiële historische discours van het moment. Overal dook hij als personage op. Het is het gevolg van, en het verklaart, het feit dat de herinnering aan de vorst en 'de liefde der Belgen' voor hem, zoals Hendrik Conscience in 1845 meende te kunnen vaststellen, 'in onze huislyke kringen nog immer onverminderd voortleeft'.¹³ Wellicht noopte het vaderlandslievende enthousiasme van Conscience tot een overdrijving van de impact van een en

10. C. Lemonnier, *L'école belge de peinture 1830-1905*, Brussel, 1991 (oorspronkelijk 1906), p. 39.

11. M. Guéron, 'Henri Decaisne, un adepte du "juste milieu" artistique', in *Revue des Historiens de l'Art, des Archéologues, des Musicologues et des Orientalistes de l'Université de Liège*, 12 (1993), p. 120. Het werk zou, ondanks zijn enorme afmetingen, verloren zijn. *Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België. Departement Moderne Kunst. Inventaris-catalogus van de moderne schilderkunst*, Brussel, 1984, p. 90 (inv. 2694). Het gerucht dat het onlangs teruggevonden zou zijn, is – voor zover ik weet – (nog) niet bevestigd.

12. J. de Saint-Genois, 'Baudouin de Constantinople', in *Les Belges illustres*, dl. 1, Brussel, 1844, p. 90-91.

13. H. Conscience, *Geschiedenis van België*, Antwerpen en Brussel, 1845, p. 371-372.

ander, maar feit is dat het beeld van Karel V in de negentiende eeuw (zoals trouwens ook nog in de twintigste) op grote schaal gemultipliceerd en gepopulariseerd werd.¹⁴ Keizer Karel sprak tot de verbeelding van velen. Of het nu ging om historische schilderkunst (hoofdzakelijk historisch genre) of om theater en literatuur, de (negentiende-eeuwse) historische fictie vond in de persoon en de levensgeschiedenis van Karel V elementen die zich leenden tot verwerking. Tegelijk kregen zijn persoon en zijn verhaal precies op die manier vorm. De helftafheid was in deze media en genres niet afwezig, maar enerzijds werd de nadruk gelegd op de *individuele* grootheid van de held, anderzijds werd deze geconfronteerd met het drama en de *menselijkheid* van de historische figuur.

Grote daden zijn het werk van grote mannen. Hun grootheid ligt in het feit dat ze *persoonlijk* tussenbeide komen, helden zijn zij die *zelf* in de geschiedenis ingrijpen, die de geschiedenis – en met name die van hun land – naar hun hand kunnen zetten. Zo ook Karel V. In een groot werk van 1873, in een voorstelling die refereert aan *Napoleon bij de pestlijders van Jaffa* van Antoine-Jean Gros, verbeeldde de Antwerpse schilder Nicaise de Keyser hoe Karel enkele ongelukkigen die hun hoop op hem stellen, met een armbeweging – en dus hoogstpersoonlijk – bevrijdt.¹⁵ Mogelijk had De Keyser de gedichten gelezen die de dichter-onderwijzer Johan Dautzenberg enkele decennia vroeger aan 'Keizer Karel de vyfde' had gewijd. Tot de reeks behoorde ook *De Keizer in Tunis* :

'De Keizer, aan de spitse dier dappere legerschaar,
Verdryft uit zyne verovering d' onwettigen barbaar,
Herroept den Koning Hassan ¹⁶ uit zynen lande gevloën.
En plaatst hem weêr in Tunis op zyner vaderen troon.

Dan sluit de dankbare Vorst met zynen redder een bond,
Dat iederen christen toeloeg als nieuwe vryheidsstond.
Van welken lande hy zyn mocht, een christen kon voortaan
In Tunis' landen handelend vry heen en weder gaan.

[...] En alle christenen, zuchtend in Tunis' dwinglandy,
Verlieten zonder losgeld de harde slaverny.
Door dertig duizend slaven uit gansch de christenheid
Was dra de lof alomme des Keizers uitgebreid.

14. M. Mergeay, 'Multiplicatie en popularisatie. Van Karel V tot keizer Karel', in *Mise-en-scène*, p. 80-93.

15. D. Maufort, 'Drie bepalingen van geloofsijver', in *Mise-en-scène*, p. 185-187.

16. Koning Hassan was door 'de zeerover Barbarossa' van de troon verdreven, en werd door Karel V in zijn macht hersteld.

De keizerlike schimme hoe blinkt ze lief en zoet
 Te midden van dien dankbren, dien grooten christenstoet!
 Zie daar van Keizer Karel een trouw geschilderd beeld,
 Dat ons, zyn verren neven, nog zacht het harte streelt.¹⁷

Het gaat echter om meer dan om de voorstelling van de keizer als 'handelende' vorst in het kader van oorlog of godsdienstpolitiek, maar als een man met een persoonlijk verhaal. De vorst is niet alleen de vorst, de held niet alleen een held, hij is ook 'een mens zoals u en ik'. Politieke, nationale en militaire confrontaties worden herleid tot een persoonlijk conflict, ze zijn het resultaat van 'menselijke' ambities. Een van de cruciale onderdelen van Karels negentiende-eeuwse biografie is zijn confrontatie met de Franse koning Frans I. Een prachtig gegeven, ongetwijfeld: twee grote vorsten, twee waardige tegenstanders, staan tegenover elkaar in een strijd die 'spannend' is, die drama garandeert als een van beiden – tijdelijk – verliest. Een titanengevecht, niet alleen op het slagveld evenwel, maar ook in de strijd om het beschermheerschap over kunstenaars en – bovenal – in de liefde. In de slag bij Pavia versloeg Karel V 'son rival en amours' (De Saint-Genois).¹⁸ Karel dong immers naar de gunst van de hertogin d'Etampes, de maîtresse van Frans I. Toen hij haar trof op een feest bij de Franse koning – zo gaat het verhaal – liet de listige keizer bij het wassen van zijn handen zijn ring vallen en toen zij hem opraapte en aan de vorst wou teruggeven, zei deze dat hij 'in te mooie handen was om hem terug te willen'. Schilders als de Franse Pierre Révoil (in 1810) en de Belgische Albert Roberti (in 1848) hebben deze anekdote voorgesteld.¹⁹ En ook dit gegeven inspireerde Dautzenberg, tot *De Keizer aan 't fransche hof*:

'En by het handenwasschen, eer men ter tafel ging,
 Ontviel aan zynen vinger een diamanten ring.

De Hertogin, die 't handdoek hem reikte, boog zich neêr,
 En hief den kostbren ring op, en bood dien vriendlik weêr.
 "Neen, neen, mevrouw, dien draag ik, onwaardige, niet meer,
 "Hy is in de schoonste handen, o, draagt hem te myner eer."²⁰

17. J.M. Dautzenberg, *Gedichten*, Brussel, 1850, p. 155-156.

18. J. de Saint-Genois, 'Baudouin de Constantinople', in *Les Belges illustres*, dl. 1, Brussel, 1844, p. 91 heeft het over 'l'Empereur omnipotent, dont la main formidable écrase ses concurrents à Aix-la-Chapelle, son rival en amours à Pavie, la Réforme à Mühlberg, et l'indépendance communale dans la ville même où il est né.'

19. *La época de Carlos V y Felipe II*, p. 250-255; C. Leblanc, 'Een vaste gast op de Belgische salons', en M.-C. Chaudonneret, 'Op mensenmaat', in *Mise-en-scène*, resp. p. 100-107 en 291-293.

20. Dautzenberg, *Gedichten*, p. 144-145.

Ook in 'de vrolijke daden van keizer Karel', een specifiek type van verhalen en anekdotes (grappen), waarin de 'volkse keizer' de hoofdrol speelde, verscheen de listige vorst. Deze vrolijke daden kennen een lange traditie, die al tot in de zeventiende of zelfs de zestiende eeuw terugging, maar die in de negentiende (en ook nog in de twintigste) eeuw werd onderhouden. Het is opvallend dat men er in de beeldende kunst, tenminste de historische schilderkunst, niet zoveel sporen van terugvindt; in de literatuur, en dan vooral in de meer populaire en volkse onderdelen daarvan (in de twintigste eeuw vooral in de folklore en de jeugdliteratuur), in het theater, maar ook in bepaalde poëzie treffen we die verhalen aan. Heel vaak trad keizer Karel er naar voren als een goedlachse en sympathieke vorst.²¹

In die inschatting schulde een verheerlijkende appreciatie van het eigen 'nationaal' karakter. Karel, een 'burgerkind van Gent' (Van Ryswyck)²², was een 'volkse' vorst, hij behoorde tot de natie. Niet alleen door zijn geboorteplaats was hij een Belg, hij was ook 'Belg door inborst, door neiging en door zeden' (De Hert).²³ Dit impliceert een positieve inschatting van de vorst, verklaart dat hij niet anders dan een *goede* vorst kon zijn geweest. En hier treft de vrolijke-daden-traditie, die zich buiten de semi-officiële historische cultuur ontwikkelde, de typering van de keizer als een nationale held ('onzen Vorst en held', zegt Dautzenberg). Karel was een vorst die zijn Nederlandse onderdanen begreep (en ze goed regeerde), omdat hij zelf een Nederlander was. Hierin lag meteen het contrast met zijn zoon Filips II, die – precies in tegenstelling tot zijn vader, dat wordt steeds opnieuw benadrukt – géén Nederlander was, maar een Spanjaard.²⁴ Of beter nog: een *echte* Spanjaard. En het was onder Filips dat alles mis is gelopen, dat de eenheid van de Nederlanden, dat grote werk van Karel, verloren ging. Het was Filips die de gehate hertog van Alva op de Nederlanden losliet, wat leidde tot de terechtstelling van de Zuid-Nederlandse martelaars van de Opstand, Egmont en Horne. Filips was een vreemde overheerser, hij vervulde niet alleen in de Nederlandse, maar ook in de Belgische nationale geschiedenis de rol van tegenstander. In het licht van de geschiedenis van de tweede helft van

21. Voor een verzameling van en commentaren op deze verhalen, zie H. Lox, *Van stropdragers en de pot van Olen. Verhalen over Keizer Karel*, Leuven, 1999.

22. Th. van Ryswyck, *Volledige werken*, uitg. J. Staes, Antwerpen, 1884, dl. 3, p. 326.

23. De Hert, 'Keizer Karel in de Nederlanden', p. 172.

24. Zie o.m. L.H.M. Wessels, 'Vader en zoon als probleem. Karel V en Filips II in de Nederlandse historiografie', in: *Streven*, 67 (2000), p. 976-987.

de zestiende en de zeventiende eeuw, toen de Zuidelijke Nederlanden als 'het slachveld van Europa' fungeerden, groeide het beeld van de periode van keizer Karel als een 'gouden tijd'.²⁵ In tegenstelling tot zovelen na hem, was Karel een 'goede' vorst. De 'vrolijke' Karel vertegenwoordigt – zoals Theodoor van Ryswyck het dichtte –

'dien ouden goeden tyd,
Dat menig dapper vorst,
Nog zichtbaer voor 't gepeupel was,
En met hun spreken dorst.'

En :

''T is toch zoo schoon, wanneer een vorst
zyn minderen verstaet!'²⁶

Het beeld van de 'vrolijke' keizer contrasteert met de tragiek die het plechtiger verhaal van zijn leven tekende. Die lag onder meer in de vanuit dramatisch en literair oogpunt belangrijkste (vrouwelijke) 'bijrol' in het levensverhaal van de keizer, die van zijn moeder, Johanna de Waanzinnige : de waanzin door liefde en jaloezie; het feit dat ze geen afstand kon doen van het lijk van haar man, haar opsluiting en het feit dat ze in haar opsluiting nog lang heeft geleefd – ze is maar een paar jaar voor Karel zelf gestorven.²⁷ Maar het is vooral in het einde van het verhaal dat de tragiek van Karels leven geconcentreerd werd. De laatste acte begon met de troonsafstand in 1555 : de machtigste man van de wereld, die vrijwillig van deze macht afstand deed; die oud was voor zijn tijd ook, en ontgoocheld omdat hij wat hij zichzelf tot doel had gesteld (onder meer de strijd tegen het protestantisme), niet tot een goed einde had kunnen brengen; die ook inzag dat hij fouten had gemaakt en dat betreurde; die bij de plechtigheid zijn liefde uitsprak voor zijn geboortegrond, voor de Nederlanden; die leunde op de schouder van Willem van Oranje, niet veel later de leider van de Opstand tegen zijn zoon en opvolger; die zich uiteindelijk terugtrok in een klooster bij Yuste in Spanje en er zijn

25. J. Verberckmoes, 'The Emperor and the Peasant. The Spanish Habsburgs in Low Countries' Jests', in W. Thomas en B. de Groof (red.), *Rebelión y resistencia en el mundo hispánico del siglo XVII*, Leuven, 1992, p. 73; Verberckmoes, *Schertsen, schimpen, schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*, Nijmegen, 1998, p. 137-143; Burke, 'Karel (her)bekeken', p. 454.

26. Van Ryswyck, *Volledige werken*, dl. 3, p. 326-327.

27. Voor de verbeelding van Johanna van Castilië in de schilderkunst, zie o.m. C. Reyero en R. Hoozee, 'Een vrouw zonder zon', in *Mise-en-scène*, p. 238-247.

leven besloot, mediterend over de vergankelijkheid van de wereldlijke macht en over de ijdelheid van het leven.²⁸

De negentiende eeuw begreep het gebeuren als een indrukwekkende en ronduit prachtige scène (visueel vormgegeven door Louis Gallait in een monumentaal schilderij uit 1841): de keizer, zelf emotioneel, besloot zijn toespraak met de woorden, in de formulering van Conscience: 'Om ook iets van my zelve te zeggen eer ik eindige, moet ik belyden dat ik gedurende myn leven ongetwyfeld vele feilen heb begaen, hetzy door onwetendheid in myne jonge jaren, hetzy door hoogmoed in mynen ouderdom of door alle andere zwakheid der menschelyke natuer eigen; maer ik verklaer hier dat ik nooit wetens noch willens iemand geweld of hoon heb aengedaen en niemand toegelaten heb zulks te doen. Mogt het echter geschied zyn, het was tegen mynen dank en wil: ik betreur het uit den grond myns harten en ik bid de tegenwoordigen en afwezenden om vergiffenis.'²⁹ De tragiek van de vorst werd niet alleen gelegd in een gevoel van mislukking, maar ook in het besef fouten te hebben gemaakt. Dautzenberg besloot zijn Keizer-Karel-cyclus, waarvan het laatste gedicht vanzelfsprekend aan Karels verblijf in Yuste werd gewijd, met dit berouw.

'Nu pynigt my de gedachte by elke daavrende uur :
 "Ik week van 't spoor der rede, der liefde, der natuur!"
 Dat was zyn laatste gedachte in 't spaansche kloostergebouw,
 God schenke volle vergeving aan 't keizerlik berouw!'³⁰

EEN OMSTREDEN VORST

Het beeld van de berouwvolle keizer volstond om hem in verdediging te nemen tegen de kritiek die op zijn optreden kon worden geuit. Maar tegelijk impliceert het de vaststelling dat hij fouten heeft gemaakt. Het cruciale voorbeeld daarvan was, in de ogen van de Belgische (en Vlaamse) auteurs, de harde behandeling door de keizer van zijn geboortestad, naar aanleiding van de opstand van 1539-1540. Bij de historische appreciatie van de figuur kon men er moeilijk om heen. In een artikel in het populaire blad

28. Over de visuele verbeelding van deze episode, zie R. Hoozee en C. Reyero, 'Een coup de théâtre', in *Mise-en-scène*, p. 256-265. Uitgebreid over *L'abdication de Charles-Quint* van Louis Gallait: S. Le Bailly de Tillegem, *Louis Gallait (1810-1887). La gloire d'un romantique*, Brussel, 1987, p. 117-181.

29. Conscience, *Geschiedenis van België*, p. 394.

30. Dautzenberg, *Gedichten*, p. 162.

De Nieuwe Belgische Illustratie, van het midden van de jaren 1880, werd de betreffende episode als de meest betekenisvolle van Karels regering geduid: 'Het is ons niet mogelijk om den machtigen keizer te volgen door al de afwisselingen eener regering, welke geschiedenis verscheidene boekdeelen zou vullen, en welke schitterendste episodens soms maar zijdelings met het lot van België in verband staan. Wij zijn dus gedwongen ons te bepalen bij de feiten, welke zijn bestuur in de Nederlanden kenmerken, en inzonderheid tot de oneenigheden, welke den beruchten opstand van Gent ten gevolge hadden.'³¹ Het was inderdaad een 'berucht' gegeven, dat een schaduw wierp op de bijzondere band die keizer Karel en Gent met elkaar hadden.

De liberale flamingantische dichter Emanuel Hiel liet geen onduidelijkheid bestaan over zijn appreciatie:

'Wie kent niet Keizer Karel, den zoon van 't fiere Gent;
 Hij heerschte op half de wereld en was nog niet kontent.
 Gent wou zich niet verlagen, 't verhief den leeuwenkop,
 Hij deed het ketens dragen en aan den keel den strop.
 En om in dwang te houën, die stad zoo schoon en groot.
 Deed hij een sterkte bouwen, dat was der vrijheid dood.
 Zoo sloeg in slavenbanden zijn wieg de ontaarde zoon,
 Door gansch de Nederlanden er klonk een kreet van hoon!
 Dien kreet van 't volk verbolgen vernam hij dag en nacht.
 Die kreet bleef hem vervolgen in roem, in weelde en pracht.
 Toen hij zich ging verschuilen in 't klooster, levensmoê...
 Daar klonk hem langs de zuilen 't woord "moedermoorder" toe.
 Wel mogen logenboeken hem prijzen bovenmaat,
 Die kreet blijft hem vervloeken, zoolang zijn naam bestaat.
 Wel mogen logenboeken hem maken roembekend,
 Die kreet blijft hem vervloeken, vervloeken blijft hem Gent.'³²

Keizer Karel was 'een ontaarde zoon voor zijn moeder en voor zijn moederstad'³³ en hij werd ervoor door 'zijn' stad veroordeeld. Een standbeeld zou hij er (in de negentiende eeuw) niet krijgen (ook al had dat, op een bepaald moment, zeker voor de hand gelegen); hij moest, in 1863, de Vrijdagmarkt laten aan Jacob van Artevelde, die andere Gentse held, die precies géén vorst was geweest maar een vrijheidsheld, die zich tegen vorsten, en met name tegen de Franse koning, had durven verzetten en het belang

31. 'Karel V', in *Nieuwe Belgische Illustratie*, 1 (1884-1885), p.379-384 (citaat p.380).

32. E. Hiel, *Liederen voor groote en kleine kinderen*, Antwerpen en Amsterdam, 1879, p. 87.

33. M. Rooses, 'Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden', in *Nederlandsch Museum*, 3de reeks, 2 (1888), p. 328-348 (citaat p. 341).

van Gent en van Vlaanderen had nagestreefd. In de tegenstelling tussen Artevelde en Karel V was het de keizer die de negatieve rol te vervullen kreeg.

Toch was die antinomie niet altijd vanzelfsprekend geweest. In de reeds genoemde reeks *Les Belges illustres*, werd het vaderlandse pantheon, zoals gezegd, geopend door Karel V, maar hij werd daar op de voet gevolgd door Artevelde, aan wie de tweede bijdrage was gewijd. In de grootse historische stoet die in 1856, in het kader van de nationale feesten ter gelegenheid van de vijftiengste verjaardag van de eedaflegging van Leopold I, door de Brusselse straten trok, vertolkten beiden een hoofdrol.³⁴ En de alliantie van Artevelde en Karel V ging bijwijlen nog verder. De *Vlaemsche volks-almanak* voor 1845 van Van Boekel, uitgegeven door Snoeck-Ducaju in Gent, heeft een merkwaardige frontispice: op de gravure (van Defferrez) is een triomfhoog te zien, waarvan de opening wordt gevuld met een portret, ten voeten uit, van Jacob van Artevelde. Vlak boven zijn hoofd is een medaillon te zien, waarop, als een relief op de triomfhoog, de buste van keizer Karel prijkt. Deze almanak verscheen dus in 1845, of, zoals de gebruiker wordt meegedeeld, 'sedert de verovering van België door Julius-Cesar' het jaar 1900, 'sedert de uitvinding van het buskruid' 593, 'sedert de dood van Jacob Van Artevelde' 504 en 'sedert de geboorte van keizer Karel V, te Gent' 345.³⁵ En het kan daarbij om meer gaan dan om het samenbrengen van de beroemdste historische Gentenaars. In zijn apologie van de keizer stelt De Hert de retorische vraag of het plan van de keizer de Nederlanden tot één staat samen te voegen niet het 'inzigt' was van de grote Artevelde?³⁶

Dat de confrontatie tussen Karel en zijn geboortestad een pijnlijke aangelegenheid was, sprak vanzelf. Maar toch bracht dit de goede faam van de grote keizer niet meteen in gevaar. Niet zelden werd zijn optreden verdedigd of verschoond. Zo werd er bijvoorbeeld op gewezen dat de Gentenaars ten tijde van hun opstand de hulp hadden ingeroepen van Frans I – hulp die ze overigens niet hebben gekregen, integendeel, de Franse koning bracht zijn collega van het Gentse beroep op de hoogte. Frans I

34. Zie o.m. H. Conscience, *Beschryving der nationale jubelfeesten, te Brussel gevierd op 21, 22 en 23 july 1856, ter gelegenheid van de 25e verjaring der inhuldiging van Z.M. Leopold I als Koning der Belgen*, Brussel, 1856.

35. C.H. van Boekel, *Vlaemsche volks-almanak*, 1 (1845), frontispice.

36. De Hert, 'Keizer Karel in de Nederlanden', p. 173.

L. Defferrez Sc Gent

L. Defferrez, frontispice van C.H. van Boekel, *Vlaemsche volks-almanak*, 1845 (Gent, Snoeck-Ducaju).

was niet alleen de tegenstander van Karel, wat dus meteen diens woede begrijpelijk en niet eens onterecht zou maken; Frankrijk vervulde bovendien ook, in de historische cultuur van het midden-negentiende-eeuwse België, de rol van voortdurende tegenstander en belager, het werd er gezien als de eeuwige, de natuurlijke vijand; collaboratie met deze vijand (leliaarts zijn van alle tijden) was zowat het ergst denkbare. Daarbij kwam nog dat de belastingen die door Gent werden geweigerd (dat was de aanleiding tot het conflict), door de rest van Vlaanderen wél waren toegestaan, onder meer omdat zij precies dienden om de oorlog tegen Frankrijk te financieren.³⁷

Ook werd erop gewezen dat de harde afstraffing van Gent niet zozeer het eigen initiatief van de vorst was, maar hem door raadgevers was ingegeven. Onder hen, zo lezen we in het reeds geciteerde artikel in *De Nieuwe Belgische Illustratie*, 'bevond zich een Spaansche generaal, dien België in het vervolg maar al te wel moest leeren kennen, de beruchte hertog van Alva. Hij kwam voor de eerste maal in de Nederlanden, en, door zijnen meester geraadpleegd, gaf hij dezen den raad om de stad ganschelijk te verdelgen.'³⁸ Deze woorden zijn bijna letterlijk terug te vinden in Justes *Histoire de Belgique*.³⁹ De 'kwaadheid' wordt niet zozeer aan Karel V toegeschreven, maar aan de daaropvolgende periode, het bewind van Filips II en diens 'handlanger' Alva. *De Stropdraggers van Gent*, een gedicht van Prudens van Duyse, die zich overigens tegen de oprichting van Karel V in Gent had verzet en naar aanleiding van de plannen terzake een *Keizer Karel, gezien langs de keerzijde van de medaille* dichtte⁴⁰, gaat niet over de opstand tegen keizer Karel, maar wordt gesitueerd in 1570.

'Toen Alva weer uw Belfroots tin
Beklom, en dacht met wreevlen zin :

Hier heb ik eens gesproken
Tot Keizer Karel : Meester mijn,

37. Zie onder meer Juste, *Histoire de Belgique*, p.354; Conscience, *Geschiedenis van België*, p. 383.

38. 'Karel V', in *Nieuwe Belgische Illustratie*, I (1884-1885), p. 379-384 (citaat p. 381).

39. Juste, *Histoire de Belgique*, p. 357 : 'ce général cruel voyait pour la première fois la Belgique, dont il devait être plus tard le bourreau; il répondit qu'il fallait détruire la ville de Gand de fond en comble.'

40. Heymans, 'Keizer Karel in de literatuur', p. 219-220.

Gent heeft den schedel opgestoken
 Ten oproer; Gent verdwijn!⁴¹

Maar het afschuiven van de schuld en de verschoningen overtuigden niet iedereen, zoals al bleek uit het gedicht van Hiel – ‘vervloeken blijft hem Gent’. Dit kaderde in een groeiende afwijzing, niet alleen van de onderdrukking van de Gentse opstand, maar van de figuur van keizer Karel in het algemeen. De (relatieve) eensgezindheid, waarmee in de eerste decennia na de onafhankelijkheid aan de opbouw van de natie en van een nationale cultuur was gewerkt, werd in de tweede helft van de eeuw steeds meer ondermijnd, vooral dan door de steeds scherper wordende levensbeschouwelijke en politieke tegenstelling, tussen katholieken en vrijzinnigen, tussen klerikalen en liberalen. Die gaf, ook op het vlak van de nationale geschiedenis, aanleiding tot interpretatiestrijd. Historische personages werden niet meer als ‘nationale’ figuren gezien en als zodanig beoordeeld, ze werden ook afgemeten aan andere maatstaven, beoordeeld volgens criteria waarover *geen* consensus bestond.

Het kan geen verwondering wekken dat keizer Karel het voorwerp werd van scherpe kritiek, vooral van liberale en vrijzinnige historici en literatoren. Karel V was immers niet alleen onmiskenbaar katholiek geweest, hij had bovendien ook actief andersdenkenden bestreden. Hij was de vorst geweest die de Inquisitie tegen de protestanten had ingezet, en hij gold derhalve als fanatiek, onverdraagzaam en despotisch. Vanuit die optiek was hij niet zozeer de tegenpool van Filips II (en Alva), maar diegene die zijn zoon de weg had gewezen. De liberale literatuur van de latere negentiende eeuw biedt dan ook een ander beeld dan dat van de vaderlandse vorst op wie de natie trots kon zijn. Het bekendste voorbeeld is wellicht dat van Charles de Coster, die in zijn *Uilenspiegel* (1867) de keizer liet figureren als – zoals Marnix Beyen het noemde – ‘literair tegenbeeld’ van de hoofdfiguur.⁴² En niet, zoals hij in een gedicht van Prudens van Duyse wordt omschreven, als de ‘Uilenspiegel der stad Gent’.⁴³

41. Pr. Van Duyse, ‘De Stropdragers van Gent. Omstreeks 1570’, in Idem, *Nagelaten gedichten*, ed. Fl. van Duyse, dl. 7, *Verscheidenheden (vervolg)*, Roeselare, 1884, p. 26-29 (citaat p. 27).

42. M. Beyen, ‘Keizer Karel en Tijn Uilenspiegel. Literaire tegenbeelden’, in *Mise-en-scène*, p. 95-99.

43. Van Duyse, *Nagelaten gedichten*, dl. 4, *Luim*, Roeselare, 1883, p. 32-35: ‘De bezembinder en Keizer Karel’ (citaat p. 32).

Een uitgebreid voorbeeld is *Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden*, een episch gedicht 'in middeleeuwschen versbouw' van ongeveer tweehonderd bladzijden, dat Julius de Geyter in 1880 publiceerde. Ook hij stelde zich de vraag naar het nationale gehalte van de keizer en in die zin sloot hij aan bij de visie die op dat moment traditioneel was. Maar hij benadrukte dat de vorst juist in zijn nationaliteit gecorrumpeerd was. In de visie op Karel als een 'echte' Nederlander, als een 'eigen' vorst, was de nadruk gelegd op het feit dat hij in Mechelen, aan het hof van zijn tante Margareta van Oostenrijk, was opgevoed. In het epos van De Geyter verschijnt een van zijn opvoeders, Willem de Croÿ, als de vertegenwoordiger van een Fransgezinde en machtswellustige familie; hij kneedt de jonge vorst,

'Zooals met klei een beeldenaar doet,
Hij maakt er toch geen Vlaming van,
Die Frankrijk haat; geen gildeman,
Die dweept met vrijheid; geen die vecht
Voor wat dit volkje noemt zijn recht.
Ze zijn Fransoozen, de Croÿ's,
Wel voor Boergonje en 't Gulden Vlies,
Maar Heeren, Ridders, die degens en schilden
Voor Vorsten voeren, niet voor Gilden.'⁴⁴

Vanzelfsprekend besteedt De Geyter veel aandacht aan de Gentse opstand, en ook daar blijkt dat het optreden van de keizer 'onnederlands' was. 'Men voelde : 't was een spaansche haat; / Voor Spanje deed hij Gent dien smaad.'⁴⁵

Ook hier is er, op het einde van het lange gedicht, een moment van berouw, dat zich evenwel precies op die invloed van buitenaf richt :

'Mocht hij op nieuw beginnen, Heer,
Hij deed het zoo niet, zoo niet meer...
Het valsche zaad in hem gestrooid,
Ach! zaaide men het nooit meer, nooit...'⁴⁶

Zoals voor de verheerlijkers het 'nationale' karakter van de vorst gelijkstond met een positieve inschatting van zijn persoonlijkheid, zo leidde een betwisting van die nationaliteit door zijn

44. J. de Geyter, *Keizer-Karel en het Rijk der Nederlanden, in middeleeuwschen versbouw*, 2de uitg. Gent, 1891, p. 10-11.

45. De Geyter, *Keizer-Karel*, p. 195.

46. De Geyter, *Keizer-Karel*, p. 203.

critici automatisch tot een negatieve appreciatie van de figuur van de keizer.

Zo werd onder meer – niet alleen door De Geyter – gewezen op de erg harteloze manier waarop Karel zijn moeder, de waanzinnige, of voor waanzinnig gehouden, Johanna, had behandeld.⁴⁷ Anderen brachten, met enige gretigheid, de minnaressen van de keizer in herinnering, en de bastaarden die daarvan het resultaat waren. En ook bij het 'vrome' levenseinde van de vorst werden vraagtekens geplaatst. Zoals gezegd was de teruggetrokken vorst verzwakt en oud voor zijn tijd. In *De Nieuwe Belgische Illustratie* luidde het: 'Zijne opeenvolgende worstelingen, de hinderpalen, welke hij onophoudelijk in de verwezenlijking zijner groote ontwerpen had ontmoet, hadden hem afkeerig gemaakt van de menschelijke grootheden, en zijn lichamelijke toestand ondervond het gevolg der gure weders en vermoeienissen, welke hij gedurende zijne lange loopbaan had te verduren gehad.'⁴⁸ Kritische auteurs schreven de verzwakking echter niet aan 'gure weders en vermoeienissen' toe, maar schetsten een veel minder fraai beeld van de lichamelijke aftakeling van de vorst. De Coster benadrukte de gulzigheid van Karel en gaf aan dat hij is gestorven nadat hij zich 'weer eens had overeten'.⁴⁹ De mond van de vorst was in die mate misvormd dat zijn boven- en onderkaak onvoldoende op elkaar sloten, zodat hij zijn eten nauwelijks kon vermalen, waardoor zijn spijsvertering danig ontregeld was. Ondanks de waarschuwingen van zijn dokters liet hij het uitbundig tafelen en drinken echter niet.

Het leven dat Karel in Yuste leidde, was geenszins een monnikenbestaan, zo benadrukten de critici. De voormalige keizer leefde niet in het klooster, maar in een villa die hij had laten bouwen *in de buurt* van het klooster en waar hij over alle luxe beschikte die hij wenste.⁵⁰ Het is een van de punten waarop verdedigers van Karel de discussie aangingen. Ze wezen erop dat de beschrijving van Karels luxeleventje onder meer van Mignet afkomstig was, en dat dat een schrijver is die 'iedere geschiedenis, met een denkbeeld van haat tegen het katolicisme, vervalscht. Als hij op eene recht venijnige wijze zegt dat de Paus den keizer toeliet eerst te

47. Ook Dautzenberg had over Johanna gedicht, maar hij scheen niet te twijfelen aan het feit dat ze écht waanzinnig was, en het optreden van haar zoon ten aanzien van haar vormde dan ook geen aanleiding tot kritiek. Zie Dautzenberg, *Gedichten*, p. 159-160: 'De Keizer en zijne moeder'.

48. 'Karel V', in *Nieuwe Belgische Illustratie*, 1 (1884-1885), p. 381.

49. Geciteerd in Beyen, 'Keizer Karel en Tijn Uilenspiegel', p. 97.

50. Zie onder meer Burke, 'Karel (her)bekeken', p. 454.

ontbijten en dan ter Communie te gaan, dan pleegt Mignet, in zekeren zin, eene vervalsching. De zieke is niet gehouden in den nuchteren toestand te zijn, indien hij het H. Sacrament des Altaars ontvangt. Kortom, men doet al het mogelijke om den keizer het godsdienstige karakter af te nemen, dat hem echter zeer eigen was.⁵¹ De katholieke auteur van deze repliek – wellicht August Snieders – gaf overigens wel toe dat de katholieken het leven van de oude man in Yuste wat te kloosterlijk hebben voorgesteld. Maar toch, zo benadrukte hij, leefde de vorst daar wel degelijk in ‘godvruchtige afzondering’.

Ook critici vonden de ontluistering van het beeld van Karel V niet altijd vruchtbaar. In een uitgebreide bespreking van De Geysters *Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden* gaf Max Rooses aan dat het betreffende epische gedicht ‘in het liberaal Vlaamsch België’ met veel ongeduld was opgewacht. Hij deelde veel van De Geysters kritiek op de historische figuur van Karel V, maar betreunde tegelijk dat de dichter de vorst niet alleen als staatsman, maar ook als *mens* van zijn voetstuk had gehaald. Dit leverde – zo stelde de recensent – niet alleen een, weze het dan grotendeels juist, toch erg eenzijdig beeld van de historische figuur op, het verminderde ook de literaire en dramatische kracht van het epos zelf. ‘Waar het gehalte van den man daalt, daalt in gelijke mate het belang zijner daden, zijne verantwoordelijkheid voor de geschiedenis, zijne aansprakelijkheid voor den wrekkenden dichter.’ En Rooses benadrukte dat Karel niet alleen een verleider van jonge vrouwen en een ontaarde zoon was geweest: ‘Hij was onbetwistbaar meer dan dat, hij de overwinnaar van Frans I, de beheerscher der stugge Spanjolen, de temmer van pauselijke overmoed, de tuchtiger van Mohamedaansche onverlaten, de man die tegen geene onderneming, hoe zwaar ook, opzag, die voor geen gevaar achteruitdeinsde en door geen tegenspoed noch ziekte zich liet ontmoedigen. En juist omdat hij zoo hoog stond mocht men van hem meer dan van iemand anders verhoplen; met hem te laag te doen dalen, ontnemt de dichter zich het recht hooge verwachtingen van hem te koesteren en edele daden van hem te eischen.’⁵² Naarmate Karel ‘kleiner’ werd, werd hij minder interessant – en daar had uiteindelijk niemand voordeel bij.

51. ‘Karel V te Yusta’, in *De Belgische Illustratie* 8 (1876), p. 314.

52. Rooses, ‘Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden’, p. 341.

MAINTIEN

Karel V bleef dan ook, tot in de twintigste eeuw, zijn populariteit min of meer behouden. De liberale historicus Louis Hymans stelde dit vast en verzuchtte dat als de Vlamingen hun geschiedenis wat beter zouden kennen, ze deze 'ontaarde zoon' zouden verloochenen. Maar dat gebeurde blijkbaar niet. Zelfs in de flamingantische geschiedschrijving bleef het beeld van keizer Karel, ondanks bepaalde bedenkingen, toch overwegend positief. Hij was immers diegene geweest die de eenmaking van de Nederlanden, ingezet door zijn Bourgondische voorvaders, had voltooid. Honderd jaar na *Les Belges illustres* werd keizer Karel in het pantheon van de *100 Grooten Vlamingen* opgenomen.⁵³

De hardnekkigheid van de faam van Karel V lijkt verwonderlijk, niet alleen wegens de kritiek en de vlekken op zijn blazoens, maar ook in het licht van de persoon van de keizer zelf. Hij was immers – zo benadrukt de recente literatuur – helemaal niet zo'n uitzonderlijk mens. Aan het begin van zijn *Keizer Karel V, 1500-1558. De utopie van het keizerschap* (2000) citeert Wim Blockmans de prachtige aanhef van Karl Brandi's biografie van de beroemde keizer (1937)⁵⁴: 'Er zijn historische persoonlijkheden met een bovenmenselijke scheppingskracht, die uit eigen elementaire energie bouwen en zo de wetten van denken en handelen voor eeuwen voorschrijven. Zo iemand was Karel V niet.' Blockmans geeft uitdrukkelijk aan dat het hem – anno 2000 – 'niet meer gewenst lijkt op zoek te gaan naar een grote persoonlijkheid'; wat hem wel intrigeert is 'de vraag wat één persoon, die door de spel-ling van het lot buitensporig veel macht toegewezen kreeg, daar-

53. L. van der Essen, 'Keizer Karel', in L. Elaut, L. Grootaers, R. van Roosbroeck en A. Vermeylen (red.), *100 Grooten Vlamingen. Vlaanderens roem en grootheid in zijn beroemde mannen*, Antwerpen, 1941, p. 115-117. Over deze publicatie, zie ook M. Beyen, "'Een werk waarop ieder Vlaming fier kan zijn'": Het boek *100 Grooten Vlamingen* (1941) als praal- façade van het Vlaams-nationale geschiedenisbouwwerk', in J. Tollebeek, G. Verbeeck en T. Verschaffel (red.), *De lectuur van het verleden. Opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald de Schryver*, Leuven, 1998, p. 411-440. In het midden van de negentiende eeuw, toen Vlaamsgezinde intellectuelen, met Hendrik Conscience, de cultus van het Vlaamse verleden en de Vlaamse eigenheid zagen als een ondersteuning van het (Belgische) vaderland, waren kwalificaties als 'Vlaming' en 'Belg' verwisselbaar. De Hert, die Karel V – zoals gezegd – 'Belg door inborst' enz. noemde, had het evenzeer over 'de vlaem- sche Karel', en benadrukte dat de Vlamingen trots konden zijn op hun landgenoot: 'De roem dien de vlaemse Karel inoogste, kwam lynregt op zyne Vlamingen neder; naermate zyne grootheid klom, werd hun aenzien in evenredigheid verheven.' Zie De Hert, 'Keizer Karel in de Nederlanden', p. 176.

54. K. Brandi, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Welt- reiches*, München, 1937-1941.

mee kon bereiken.' Het is een verhaal van mislukking. Karel was, zo geeft Blockmans aan, 'ten slotte maar een matig begaafd mens die gebukt ging onder zware lichamelijke kwalen en onder een onwrikbare opvatting van zijn loodzware taak.'⁵⁵

De bewindsperiode van Karel V als een gouden tijd en de portretten van de keizer zelf als held en als 'man van het volk' zijn – zo benadrukt ook Peter Burke – constructies. Het zijn 'beelden'. Dat zij, met name in de negentiende eeuw, zo'n verspreiding hebben gekend en dat zij zo goed bestand zijn gebleken tegen de bijwijlen hevige kritiek waarvan zij het voorwerp zijn geweest, heeft te maken met hun lange en stevige traditie. Het geloof in de grootheid en de populariteit van Karel V is immers oud, en de negentiende-eeuwse invulling en vormgeving ervan berusten dan ook op het stevige fundament van een indrukwekkende voorgeschiedenis. De 'verheerlijking' van Karel V gaat terug op teksten die ter gelegenheid van zijn dood zijn verschenen (en waarin hij zowat als een heilige werd voorgesteld), of nog verder, op het 'imago-beheer' en de 'zelfvoorstelling' waarvan zestiende-eeuwse vorsten in het algemeen en Karel V in het bijzonder, het voorwerp (en het onderwerp) waren.⁵⁶

Deze oudere beeldvorming heeft als vanzelfsprekend geleid tot een differentiatie, die alleen maar is bestendigd en versterkt door de nationale logica die de geschiedschrijving, in het bijzonder in de negentiende eeuw (en in grote mate ook nog in de twintigste), heeft beheerst. Zo speelde Karel in de Franse geschiedenis, waar de periode evenzeer door de strijd tussen Frans I en Karel V is getekend, een andere rol dan in de Belgische ('onze' keizer als de rivaal). Maar tegelijk legden de nationale implicaties de beelden vast. In België is het beeld van de 'heerlijke' keizer gecultiveerd, omdat het paste in het nationale en historische programma. Het 'kleineren' van de figuur en kritiek op zijn optreden waren een vorm van 'zelfbeschadiging' voor wie aan de 'eigen' geschiedenis gehecht waren, en dat waren er – tot voor kort (en misschien tot nu) – heel velen: katholieken én liberalen; Belgen, Vlamingen, én Gentenaars. Alleen als de 'vormverandering' van de geschiedenis, waarin individueel ingrijpen en dus 'helden' deemsteren, zich doorzet, of de aandacht voor de geschiedenis als zodanig vermindert, kan – en zal – hij van het toneel verdwijnen.

55. Blockmans, *Keizer Karel V*, passim (citaten p. 8 en 251).

56. Zie voor dit alles Burke, 'Karel (her)bekeken', passim (o.m. p. 459 en 469).